

„EUROPA W OKRESIE OD VIII W. P.N.E. DO I W. N.E.”, BISKUPIN 01.-04.07.2014

W dniach 01-04.07.2014 odbyła się w Biskupinie międzynarodowa konferencja zatytułowana *Europa w okresie od VIII w. p.n.e. do I w. n.e.* Zorganizowana została przez Komisję Archeologiczną Wrocławskiego Oddziału PAN, Muzeum Archeologiczne w Biskupinie oraz Instytut Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie. Na konferencję zaproszeni zostali specjaliści z różnych dziedzin: przede wszystkim archeolodzy, ale również historycy, językoznawcy *etc.* Było to już dziewiąte spotkanie z cyklu, który w roku 1998 zainicjowali profesorowie Jan Bouzek i Bogusław Gediga konferencją dotyczącą kultury symbolicznej. Kolejne odbywały się co następne dwa lata, a wyniki obrad wszystkich z nich zostały uwiecznione publikacjami.

W zeszłym roku konferencja była poprzedzona jednodniową sesją okolicznościową zatytułowaną: *W 80. rocznicę rozpoczęcia badań w Biskupinie*. W jej trakcie dyrektor Wiesław Zajączkowski oraz pracownicy Muzeum w Biskupinie: Mirosław Fejfer, Jarosław Kopiasz, Anna Grossman i Wojciech Piotrowski zaprezentowali stan badań nad grodem biskupińskim i rejonem Pałuk. Następnie Danuta Piotrowska i Andrzej Prinke przedstawili sylwetki głównych badaczy Biskupina: profesorów Zdzisława Rajewskiego i Józefa Kostrzewskiego. Danuta Minta-Tworzwska przedstawiła analizę metodologii, a później Maciej Kaczmarek historię badań tej osady. Właściwie we wszystkich wystąpieniach zwracano uwagę, że prowadzone w latach 30. XX w. prace wykopaliskowe były całkowicie wyjątkowe w ówczesnej Polsce. Wskazywano na nowatorskie wówczas metody badawcze (np.: fotografia lotnicza, prace podwodne itp.) oraz na wykonanie licznych analiz przyrodniczych. W trakcie dyskusji podnoszono, że prace takie właściwie do dziś mogą stanowić niedościgniony wzór. W trakcie dyskusji na podobny problem zwrócił uwagę również Stanisław Tabaczyński. Skonstatował on, że archeologia w Polsce pod względem metodologicznym i stosowanych technik analitycznych powieła utarte schematy, co może prowadzić do pewnego

rodzaju stagnacji intelektualnej. Wypowiedź swoją zakończył apelem: „Zastanówmy się, gdzie teraz jesteśmy i gdzie chcemy być”.

Kolejny dzień dotyczył już głównego tematu konferencji. Posiedzenie rozpoczął i wprowadził w problematykę obrad Bogusław Gediga. Następnie Jan Bouzek (Praga) przedstawił wystąpienie pt.: *Rozchodzenie się wiedzy z kręgu śródziemnomorskiego w kierunku Europy Środkowej*. Zaprezentował w nim szerokie spectrum oddziaływań z południa, które czytelne jest poprzez zabytki archeologiczne późnej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. Autor wskazał, że wpływy te dotyczyły dwóch sfer. Pierwsza – ideologiczna – przejawiała się poprzez przejmowanie zwyczajów pogrzebowych, ale także i elementów sztuki, takich jak np. ornament. Druga natomiast obejmowała aspekty techniczne. Przejawiała się poprzez przejmowanie nowych narzędzi z południa. Warto zwrócić uwagę, że wraz z nowymi przyrządami najprawdopodobniej pojawiały się także nowe technologie. Nie można wykluczyć, że w ten sposób rozchodziły się nowe wzorce wytworów metalowych czy nowe rozwiązania w budownictwie.

Clemens Eibner (Heidelberg) przedstawił wystąpienie pt.: *Miejsca centralne na szlaku bursztynowym i ich zmiany*. Autor zwrócił uwagę, że obsługa handlu na szlaku biegnącym od ujścia Wisły do Caput Adrie wymagała istnienia przystanków, miejsc wymiany i redystrybucji. Wskazał, że niektóre z nich miały zaskakująco długi okres użytkowania, nawet mimo zachodzących gwałtownych przemian kulturowych. Zjawiska te autor zilustrował wynikami swoich badań na stanowiskach alpejskich okresu halsztackiego i lateńskiego.

Anton Kern (Wiedeń) w referacie zatytułowanym: *Hallstatt, społeczność ukryta za górami*, przedstawił analizę wyników badań kopalni soli i cmentarzyska w tej miejscowości. Zaprezentował teorie dotyczące organizacji produkcji i handlu solą. Kwestią otwartą pozostaje struktura społeczna tamtejszej ludności. Na

podkreślenie zasługuje fakt, że Hallstatt położony jest w małej alpejskiej dolinie, w związku z tym większość znalezionych na cmentarzysku przedmiotów została przetransportowana z zewnątrz. Najprawdopodobniej sprowadzano także żywność.

Jerzy Maik (Łódź) zaprezentował wystąpienie pt.: *Tkaniny kultury halsztackiej z Domasławia na Dolnym Śląsku na tle włókiennictwa wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej*. Na wymienionym w tytule cmentarzysku znaleziono 16 fragmentów tkanin. W większości pochodzą one z bogato wyposażonych grobów komorowych. Najprawdopodobniej wykonane były one z wełny owczej. Oprócz tzw. splotu płóciennego, znanego już z zespołów kultury łużyckiej, rozpoznano również splot skośny 2/2. Ten ostatni charakterystyczny jest dla znalezisk tkanin z cmentarzysk kultury halsztackiej nad górnym Dunajem oraz dla obszarów północnej Italii. Tak więc fragmenty tkanin z Domasławia stanowią jeszcze jeden element, poza serią importów i naśladownictw (Gediga 2009), łączący to cmentarzysko z centrami kultury halsztackiej i śródziemnomorskiej.

Beate Maria Pomberger (Wiedeń) zaprezentowała wystąpienie pt.: *Rozwój instrumentów muzycznych i przedmiotów dźwiękowych od późnej epoki brązu do okresu lateńskiego na obszarze między rzeką Salzach i Zakolem Dunaju*. Przedstawiła w nim analizę zbioru ponad 100 instrumentów – głównie grzechotek, ale nie tylko. Zabytki te zostały sklasyfikowane pod względem chronologicznym i kulturowym. Autorka zastosowała kilka nowatorskich metod. Badała m.in. siłę dźwięku poszczególnych grup instrumentów, w tym zasięg ich słyszalności oraz maksymalną liczbę słuchaczy. Wyniki badań skonfrontowała także z przedstawieniami instrumentów i muzyków z wczesnej epoki żelaza.

Kolejny referat również dotyczył instrumentów muzycznych. Katarina Schmeiduch (Berlin) zaprezentowała wystąpienie pt.: *Grzechotki kultury łużyckiej w Niemczech i w Polsce*. Autorka skupiła się na skatalogowaniu znalezisk z obszaru obu wymienionych w tytule krajów. Ze względu na różnice kształtu wyróżniła 10 grup, do tego dodała także kilka egzemplarzy o niepowtarzalnych formach. Większość grzechotek pochodzi z grobów, choć nie stwierdzono powtarzalnych reguł ich deponowania. Zauważono jedynie, że często znajdowane były w grobach dziecięcych i kobiecych. Wciąż natomiast dyskusyjna pozostaje kwestia funkcji tych przedmiotów.

Następne wystąpienie: *Figurka barana ze wschodniej Brandenburgii i jej związek z postaciami*

zwierząt z greckiego obszaru Morza Śródziemnego i z irańskimi brązami epoki żelaza, zaprezentowała Ines Beilke-Voigt (Berlin). Znaleziona w 2009 roku, w obrębie grodziska kultury łużyckiej w Lossow koło Frankfurtu nad Odrą, wykonana z brązu figurka barana według autorki posiada dalekie pierwowzory. Najbliższe analogie formalne mają pochodzić z Grecji okresu geometrycznego, zwłaszcza z Olimpii.

Alexandrine Eibner (Wiedeń) wygłosiła referat pt.: *Etruskie wpływy kulturowe na obszarach sąsiednich w europejskiej epoce żelaza*. Autorka przedstawiła te oddziaływania niejako dwutorowo. Z jednej strony pokazywała dokumentujące je wyobrażenia pochodzące ze sztuki situl, a z drugiej znaleziska konkretnych przedmiotów w obrębie kultury halsztackiej. Niektóre z zabytków – jak trony, wachlarze czy berła – wskazujące wysoką pozycję społeczną, sugerują, że przejęto nie tylko przedmioty, lecz również i niektóre z niesionych przez nie znaczeń. Można więc mówić, że oddziaływania etruskie były jednym z istotnych czynników budujących kulturę halszacką.

Andrzej P. Kowalski (Gdańsk) zaprezentował wystąpienie pt.: *Relacje kulturowe ludów północnego Barbaricum w badaniach językoznawczych*. Autor przedstawił, na ile badania językoznawcze mogą być pomocne w odtwarzaniu „obrazu świata” społeczności pradziejowych. W tym celu ukazał podobieństwa semantyczne pomiędzy językami indoeuropejskimi – głównie germańskimi, słowiańskimi i bałtyjskimi. Rozpoznane w ten sposób wspólne sposoby opisu świata mogą być uchwytne poprzez niektóre kategorie zabytków archeologicznych lub sposoby rozplanowania przestrzeni osad lub cmentarzysk.

Anna Grossman i Wojciech Piotrowski (Biskupin) przedstawili referat pt.: *Czy rzeczywiście fenomen Biskupina?* Zaprezentowali w nim historię badań wymienionej w tytule osady obronnej. Wskazali także na rolę tego miejsca w historii archeologii polskiej – jako obiektu badań oraz jako ośrodka kształcenia kadr naukowych poprzez tzw. Archeologiczne Obozy Szkoleniowe. Autorzy przedstawili także aktualne problemy badawcze związane ze stanowiskiem w Biskupinie. Ze względu na jego wyjątkowość i ogromny zakres badań stanowi ono śródkiwoeuropejski fenomen.

Kolejny dzień konferencji poświęcono problematyce oddziaływań kultury halsztackiej, kulturze pomorskiej oraz zagadnieniom związanym z ludem Scytów.

Sesję rozpoczął Luboš Jiran (Praga) wystąpieniem zatytułowanym: *Początek epoki żelaza w Czechach. Kontynuacja czy dyskontynuacja?* W okre-

Uczestnicy biskupińskiej konferencji. Fot. Michał Leszczyński

sach HaB i HaC na terenie Kotliny Czeskiej nie odnotowano żadnych dramatycznych przemian. Wręcz przeciwnie, znaleziska archeologiczne wskazują na ciągły rozwój. W związku z tym wydaje się, że pojawienie się nowego surowca – żelaza, nie wpłynęło zasadniczo na przemiany kulturowe ówczesnych społeczeństw. Prawdopodobnie więc większe znaczenie miały związki ze światem śródziemnomorskim i oddziaływania bezpośrednie sąsiednich ugrupowań kulturowych.

Maciej Kaczmarek (Poznań) przedstawił wystąpienie pt.: *Na rubieży wczesnożelaznej Europy – wielkopolskie oblicze stylu późnohalsztackiego*. Autor zwrócił uwagę, że w kontekście nowych spektakularnych znalezisk z okresu HaC na Dolnym Śląsku (Bugaj, Kopiasz 2006; Gediga 2010), a także zmiany chronologii osady obronnej w Biskupinie (Mikłaszewska-Balcer 1991, 111; Ważny 2001, 52-53), potrzebne jest również nowe spojrzenie na teren całej Wielkopolski. Problematyka ta dotyczy kwestii chronologicznych, pojawia się pytanie, na ile wcześniejsze ustalenia były precyzyjne. Poza tym problemem wymagającym dalszych badań są przemiany kulturowe w okresach HaC i HaD na obszarze Wielkopolski. Ponownej analizy wymaga zagadnienie tzw. ceramiki inkrustowanej i jej relacji do dolnośląskiej ceramiki

malowanej. Problemem od dawna dyskutowanym pozostaje także pojawienie się kultury pomorskiej i jej relacji do wcześniejszych zespołów kultury łużyckiej. Osobnym zagadnieniem są także relacje obszarów Wielkopolski z ówczesnymi centrami kulturowymi nad Dunajem i w Italii.

Jacek Woźny (Bydgoszcz) zaprezentował referat pt.: *Starożytnie monolity antropomorficzne jako symptom przemian w epoce osiowej*. Autor wskazuje, że zarówno zastosowanie kamienia, jak i antropomorfizacja przedstawień mogą być interpretowane jako wyraz podobnych przemian postrzegania świata. Zjawiska te mają mieć związek z wyróżnioną przez Karla Jaspersa epoką osiową (Jaspers 1988, 76-97). W wielkim uproszczeniu można ją utożsamiać z wczesną epoką żelaza. W tym okresie zdano sobie sprawę z trądzimu ludzkiej kondycji. Wtedy też pojawili się ludzie poszukujący odpowiedzi na pytania dotyczące istoty człowieczeństwa i sensu życia – Zaratusztra, Budda, Konfucjusz, filozofowie greccy i hebrajscy prorocy. Kwestie te są wciąż od nowa poruszane – do dziś stanowią oś, wokół której toczy się dyskusja. Według autora kamienne wyobrażenia przodków stawiane na kurhanach ludów stepowych, miały na celu budowę poczucia stałości w bardzo zmiennym i nieprzewidywalnym świecie.

Kolejne wystąpienie, zatytułowane: *Fortece Ukrainy. Twórcy grodzisk z wczesnego okresu epoki żelaza na obszarze Podola i ich wkład w kulturę ówczesnej Europy*, wygłosił Marcin Ignaczak (Poznań). Oprócz referenta jego autorami byli także Yuriy Boltryk, Oleksandr Szelehan i Jakub Affelski z Ukrainy (Kijów, Lwów). Autorzy zaprezentowali dotychczasowe wyniki badań grodziska Severinovka. Następnie przedstawili koncepcje dotyczące przyczyn powstania i funkcji dużych osad obronnych (powyżej 5 ha powierzchni) w strefie leśno-stepowej Ukrainy. Do tej pory pozostaje niejasne, kto je budował i zamieszkiwał. Wspólną cechą tych interpretacji jest jednak zgoda na kluczową rolę Scytów.

Aleksander Paroń (Wrocław) przedstawił referat pt.: *Kim byli Scytowie? Postrzeganie mieszkańców stepów nadczarnomorskich u autorów grecko-rzymskiej tradycji literackiej*. Autor rozpatrywał różne konteksty, w jakich pojawia się określenie Scytowie. Wskazywał, że terminem tym byli opisywani wszyscy ludzie poddani władzy Scytów. Nie było to więc tylko określenie etniczne i kulturowe, ale w dużym stopniu polityczne. Po upadku władzy Scytów natomiast powszechnie używano go do opisu północnych barbarzyńców.

Mirosława Andrzejewska (Warszawa) zaprezentowała referat pt.: *Niektóre elementy obrazu kulturowego Mazowsza i Podlasia we wczesnej epoce żelaza w świetle oddziaływań „wschodnich”*. Zwróciła uwagę na niedoceniane do tej pory elementy kultur z obszarów leśnostepowych pojawiające się na terenach wschodniej Polski. Autorka wskazała na nasilenie ich występowania w okresie HaD i łączy je z szeroko pojętym środowiskiem scytyjskim.

Kolejna autorka – Kamila Nocoń (Kraków) przedstawiła wystąpienie pt.: *Importowane greckie naczynia stołowe okresu klasycznego w kurhanach stepowego wariantu kultury scytyjskiej*. Zaprezentowany został zbiór ceramiki greckiej pochodzącej z obszarów Ukrainy. Wskazano, że naczynia takie to ważny element kultury ludności scytyjskiej, który może być istotny w badaniach nad ówczesną strukturą społeczną. Stanowią także ważne źródło archeologiczne. Wydaje się, że dotychczas były to zabytki niedoceniane w studiach nad chronologią.

Marian Kwapiński (Gdańsk) przedstawił referat pt.: *Kanopy pomorskie – dzieje badań*. Autor skupił się głównie na zmianach sposobów interpretacji tego fenomenu na przestrzeni dziejów. Najwcześniejsze – wczesnonowożytnie – wynikały raczej z przekonań etycznych, religijnych i filozoficznych. Pełen nauko-

wy opis został zainicjowany w drugiej połowie XIX wieku przez Rudolfa Virchowa. Gustaf Kossinna z kolei włączył urny twarzowe do dyskusji na temat etniczności ludów pradziejowych. W XX wieku natomiast spekulowano, czy urny wyobrażają chtoniczną boginię śmierci, czy też łączą się z ideą spichlerza, który przechowuje i ochrania.

Na głębszą uwagę zasługuje wystąpienie Jutty Kneissel (Kilonia). Zaprezentowała ona referat pt.: *Twarze w Europie – antropomorficzne naczynia z późnej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza*. Autorka po raz pierwszy zestawiała wszystkie tzw. urny twarzowe z terenu Polski, Skandynawii, Niemiec i Włoch. Zabieg ten pozwolił na wskazanie zbieżności i różnic pomiędzy poszczególnymi rejonami. Na różnych obszarach naczynia takie pojawiają się bowiem w nieco odmiennym czasie, charakteryzują się także znaczącymi różnicami formalnymi. Na podstawie analiz chronologicznych autorka przyjęła, że geneza tego zjawiska łączy się obszarem północnej Jutlandii i IV-V okresem epoki brązu. Stąd idea naczyń grobowych z wyobrażeniami twarzy miała rozchodzić się na obszary wokół Morza Bałtyckiego i na południe na tereny obecnych Niemiec.

Ostatni dzień konferencji poświęcony był zagadnieniom dotyczącym okresu lateńskiego.

Barbara Tessmann (Berlin) zaprezentowała pracę pt.: *Kontakty obszaru japońskiego z sąsiednimi regionami w starszej i młodszej epoce żelaza*. Autorka zwróciła uwagę, że od okresu halsztackiego niemal do przełomu er na wschodnich wybrzeżach Adriatyku funkcjonowało niezależne centrum kulturowe. Miało ono w dużym stopniu kontynuować tradycje kultury wschodniohalsztackiej. Jego powiązania ze światem zewnętrznym wyraźnie zmieniają się na przestrzeni czasu. Początkowo czytelne są oddziaływania italskie, później zastąpione przez coraz silniej widoczne elementy kultury lateńskiej. Podkreślić należy także dalekie powiązania kulturowe tego obszaru. W okresie lateńskim znajdowane są liczne przedmioty wykonane z bursztynu, co jednoznacznie świadczy o udziale Japodów w handlu tym surowcem.

Olivier Büchsenschütz (Paryż) w wystąpieniu pt.: *Celtycki kalejdoskop* przedstawił problemy badawcze związane z kulturą lateńską z obszaru Galii. Zaproponował tezę, że kultura lateńska na całym zajętym przez nią obszarze i przez cały okres swojego trwania stanowiła kombinację powtarzających się elementów. Były to: specyficzna organizacja przestrzeni, rytuały religijne i pogrzebowe, depozyty oraz produkcja rzemieślnicza. Na przestrzeni czasu, niczym w kalejdo-

skopie, miały się natomiast zmieniać relacje pomiędzy nimi. Autor podkreślił także, że oryginalność kultury lateńskiej nie polegała na obecności oppidów – co można uznać za oddziaływanie śródziemnomorskie, lecz na wiejskim trybie życia zarządzanym i organizowanym przez rody arystokratyczne.

Tomasz Gralak (Wrocław) zaprezentował wystąpienie pt.: *Czy Celtowie mieli dusze?* Przedstawił w nim tezę, że główne paradygmaty sztuki lateńskiej wynikają z przekonań ludności celtyckiej na temat istnienia duszy. Według autora wierzenia te związane były z doktryną pitagorejczyków, która, zgodnie z przekazami autorów antycznych, miała być znana wśród ludów barbarzyńskich. Według spekulacji greckich filozofów dusza miała być czymś, co nadaje ruch istotom żywym. Wyobrażano ją sobie na podobieństwo nieboskłonu – ciała niebieskie pozostają bowiem w ciągłym ruchu. Stąd więc dusza miała mieć kształt kulisty i poruszać się ruchem kolistym. Przekonania o duszy były więc opisem struktury oraz sposobu działania całego świata i wszystkich jego elementów składowych. Dlatego też konstrukcja wielu wytworów sztuki lateńskiej wyraźnie ją naśladuje. Widoczne jest to zwłaszcza poprzez powtarzające się motywy kul oraz kół – tych ostatnich zresztą często wykonanych cyrklem.

W końcowej dyskusji Jan Bouzek skonstatował, że nowe pokolenie badaczy będzie być może zajmować się bardziej archeologią idei, a nie jak dotąd archeologią przedmiotów. Całość obrad podsumował Henryk Mamzer.

Rekapitułując, referaty wygłoszone na konferencji dały bardzo szeroki obraz kultury Europy Środkowo-Wschodniej we wczesnej epoce żelaza. W centrum zainteresowań znalazła się kultura halsztacka i podlegające jej oddziaływaniom obszary zajęte przez kulturę łużycką. Podkreślić należy rysującą się, zaskakującą bliskość kulturową obu rejonów. Pozwala to stawiać pytania o trafność zaproponowanych kilkadziesiąt lat temu sposobów klasyfikacji archeologicznych. Część wystąpień dotyczyło także problematyki związanej ze Scytami i oddziaływaniami ich kultury. Wyraźnie więc widać, że było to kolejne istotne centrum kulturowe we wczesnej epoce żelaza.

80-ta rocznica rozpoczęcia badań była też okazją do prezentacji nowopowstałych elementów skansenu w Muzeum Archeologicznym w Biskupinie. W ciągu ostatnich lat zrekonstruowano długie domy pierwszych rolników oraz osadę wczesnośredniowieczną. Zmodernizowano także sale wstawiennicze. Rozbudowano infrastrukturę muzealną mieszczącą pracownię badawczą. Wybudowano Dom Muzealnika z salami konferencyjnymi i pokojami gościnnymi. Rocznicą rozpoczęcia badań była też okazją do refleksji nad przemianami i kondycją archeologii w Polsce, co było głównym tematem dyskusji kularowych.

Tomasz Gralak

BIBLIOGRAFIA

- Bugaj E., Kopiasz J. 2006. Próba interpretacji zabudowy osady z wczesnej epoki żelaza na stanowisku Milejowice 19, pow. wrocławski. (W:) B. Gediga, W. Piotrowski (red.), *Architektura i budownictwo epoki brązu i wczesnych okresów epoki żelaza w Europie Środkowej. Problemy rekonstrukcji*. Biskupin-Wrocław, 175-207.
- Gediga B. 2009. Refleksje o problematyce badań nad dziejami społeczeństw tarnobrzeskiej kultury łużyckiej. (W:) S. Czopek, K. Trybała-Zawiślak (red.), *Tarnobrzeska kultura łużycka – źródła i interpretacje*. Rzeszów, 119-137.
- Gediga B. 2010. Śląsk – regionalna prowincja kultury halsztackiej. (W:) B. Gediga, W. Piotrowski (red.), *Rola głównych centrów kulturowych w kształtowaniu oblicza kulturowego Europy Środkowej we wczesnych okresach epoki żelaza*. Biskupin-Wrocław, 187-218.
- Jaspers K. 1988. *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*. München-Zürich.
- Mikłaszewska-Balcer R. 1991. Datowanie osiedla obronnego kultury łużyckiej w Biskupinie. (W:) J. Jaskanis (red.), *Prahistoryczny gród w Biskupinie. Problematyka osiedli obronnych na początku epoki żelaza*. Warszawa, 107-112.
- Ważny T. 2001. *Dendrochronologia obiektów zabytkowych w Polsce*. Gdańsk.

Adres Autora:

Dr Tomasz Gralak
Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego
ul. Szewska 48
50-139 Wrocław